

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀਯ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ – ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ

ਡਾ. ਜਤਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ
ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਕਰਨਾਲ, ਹਰਿਆਣਾ

Article history:

Received: 19 Apr., 2026
Accepted: 24 Apr., 2026

Citation:

Singh, J.P. "Sri Guru Tegh Bahadur Ji's Personality, Philosophy and Martyrdom - A Study". Upstream Research International Journal, vol. XIV, no. I, Zenodo, 23 Apr. 2026, <https://doi.org/10.5281/zenodo.21664001>

ਸਾਰ (Abstract)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਮਹਾਨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਚਿੰਤਕ, ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਸਰਵੋਤਮ ਰਖਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਿਮਰਤਾ, ਨਿਡਰਤਾ, ਸੱਚ-ਨਿਸ਼ਠਾ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਵਰਗੇ ਉੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ-ਮੋਹ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ, ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਘਟਨਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਓਛਾਵਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ (Keywords): ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਦਰਸ਼ਨ, ਸ਼ਹਾਦਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ, ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ।

ਭੂਮਿਕਾ

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਅਤਿਅੰਤ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਾਹਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੈਰਾਗ, ਨਿਡਰਤਾ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਮੇਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਮਿਸਾਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objectives for the Study)

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ।

2. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
3. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ।
4. ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ।

ਖੋਜ-ਵਿਧੀ (Research Methodology)

ਇਹ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਗੁਣਾਤਮਕ (Qualitative) ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ (Analytical) ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੋਜ-ਲੇਖਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

‘ਸ਼ਖਸੀਅਤ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਬੌਧਿਕ, ਨੈਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸਮਨਵਯ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ

ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕ, ਕਵੀ, ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕ, ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਿਮਰਤਾ, ਤਿਆਗ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਕਰੁਣਾ ਅਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਮੇਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1621 ਈ। ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤਿਆਗ ਮਲ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾਅ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਜੀਵਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ।

1634-35 ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸਾਧਾਰਣ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੇਗਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ” ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਉਪਾਧੀ ਸਿਰਫ਼ ਯੁੱਧ-ਕੌਸ਼ਲ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਨਿਡਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਬਣ ਗਈ।

ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੁਣ ਨਿਮਰਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਾ ਅਹੰਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਮੋਹ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ, ਲੋਭ

ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਸੰਸਾਰ-ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਅਤੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਿਡਰਤਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਾਹਸ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਿਡਰਤਾ ਦਾ ਜੀਵੰਤ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਨਿਆਂ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰੇ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜੀਵਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ ਲਈ ਵੀ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਡਰਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸੱਚ ਅਤੇ ਧਰਮ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਓਛਾਵਰ ਕਰਨ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਕਰੁਣਾ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਧਰਮ, ਜਾਤ ਜਾਂ ਵਰਗ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ

ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇਸ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਇਹ ਘਟਨਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦ ਕਿਸੇ ਸੰਕੁਚਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਸੰਤ, ਸਿਪਾਹੀ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਨਾਇਕ ਦੇ ਗੁਣ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਨੈਤਿਕ ਸਾਹਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਖਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸੰਕਲਪਨਾ

‘ਦਰਸ਼ਨ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੱਚ ਦਾ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੇਵਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚਿੰਤਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੱਚ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ

ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਨਿਰਭਉਤਾ, ਸਮਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਚੇਤਨਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਤੁਲਿਤ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਭਉਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਰਭਉਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਰਾਹ ’ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਪਦੇਸ਼-

“ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ, ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ॥”

ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ, ਨੈਤਿਕ ਸਾਹਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਨਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰੇ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੋਹ, ਲੋਭ, ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਆਚਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਲ ਮੁਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਛੱਡਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਧਰਮ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਕਰਮਯੋਗੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉੱਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਦਭਾਵ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ।

ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਪੱਧਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੀਵੰਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ

ਅੱਜ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਕਟਰਤਾ, ਹਿੰਸਾ, ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਉਲੰਘਣ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ, ਸਗੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਸਮਾਜ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਅਧਿਐਨ

ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ

ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਭਾਰਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਣਾਅ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨੀਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੋਲ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਵੇਕ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮੰਨਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਸ਼ਵ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨੈਤਿਕ ਸਾਹਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਚਸਵਾਦ ਲਈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਸ ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀ ਸਕੇ।

ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸੱਚ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਮੁੱਲ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਸੱਚ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਲਿਦਾਨ ਦੇਣਾ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਿਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਹਿਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਬਹਾਦਰੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਾਦਤ

ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ, ਵਿਵੇਕ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਲਿਦਾਨ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਅੱਗੇ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ

ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਲਿਦਾਨ ਨੇ ਨਿਆਂ, ਸਵੈ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਮਿਸਾਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸਹਿਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਲਿਦਾਨ ਸੱਚ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ “ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ” ਵਜੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸਨਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਸਾਹਸ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪਛਾਣ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਅੱਤਵਾਦ, ਨਸਲੀ ਭੇਦਭਾਵ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਉਲੰਘਣ ਵਰਗੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸਲੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ

ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਆਧੁਨਿਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ਵ ਲਈ ਬੇ ਹੱਦ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਸੱਚੇ, ਨਿਮਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਲ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਨੇਤ੍ਰਤਵ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੱਚ, ਨਿਆਂ, ਤਿਆਗ, ਨਿਰਭਉਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਜੀਵੰਤ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਅਮਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਰਖਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਨੈਤਿਕ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਿਰਫ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਵੀ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ-ਸੂਚੀ

1. ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ।)। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ। ਪਟਿਆਲਾ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2021।
2. ਗਿਆਨੀ, ਭਜਨ ਸਿੰਘ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟਰਸਟ, ਇੰਡੀਆ, 1995।
3. ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ। ਪਟਿਆਲਾ ਵੀਜ਼ਨ ਐਂਡ ਵੈਂਚਰ, 1998।
4. ਮੁਹੰਮਦ, ਸਲੀਮ (ਸੰਪਾ।)। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਰਤਾਜ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ। ਸੰਗਰੂਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗਵੰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਸੇਵਾ ਸਮਿਤੀ, 1999।
5. ਘੁੰਮਣ, ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀਵਨੀ, ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਬਾਣੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2003।
6. ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਸਾਹਿਤ। ਪਟਿਆਲਾ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1998।